

A SZOCIOLÓGIAI KUTATÁS KÖNYVTÁRI ÉS INFORMÁCIÓELLÁTÁSÁRÓL

Hazánkban a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (a továbbiakban: FSzEK) keretei között már a szociológia első, század elejei fellendülése idején létrejött a diszciplína alapkönyvtára, ugyanakkor kezdeményezések történtek a társadalomtudományi információszolgáltatás megteremtésére is, de az új tudomány hányatott hazai sorsával összefüggő okokból a szakterület könyvtári és információellátásának politikai-állami ösztönzéssel és támogatással történő intézményes fejlesztése és országos méretű kibővítése csak az 1960-as években indulhatott meg.

Az alábbiakban egyfelől e folyamat főbb mozzanatait idézzük fel, másfelől a jelenlegi helyzetet és a fejlesztés problematikáját vázoljuk.

Az országos szakkönyvtár kialakulása

A szociológia a fiatal tudományok közé tartozik. Kezdetét A. Comte, a diszciplína névadója 1830-1850-es kiadású műveinek megjelenésével jelzik, de erőteljes fejlődése csak a századvég táján indult meg - önálló iskolák, irányzatok keletkezése, nemzeti, nemzetközi társaságok alakulása, egyes országokban egyetemi tanszékek felállítása formájában. Intenzívebbé lett a szociológiai könyv- és folyóiratkiadás is: 1888-tól jelent meg a történelmi nevezetességű Weber-féle Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 1893-tól a Revue Internationale de Sociologie, 1895-től a napjainkig létező American Journal of Sociology, 1896-tól a Durkheim-féle l'Année Sociologique, 1900 januárjától a Tanácsköztársaság 1919 augusztusi megdöntéséig a magyar szociológia múltjában kiemelkedő fontosságú Huszadik Század stb.

A századelőn keletkeztek az első szociológiai szakkönyvtárak. Újabb társadalomtudományi enciklopédiák¹ is felelevenítik az Ernest Solvay által 1902-ben Brüsszelben létesített, sokáig az ő nevét viselő és szakkönyvtárral felszerelt kutatóintézet, a most az Université Libre-hez tartozó Institut de Sociologie alapítási dátumát, de még nálunk sem köztudott, hogy szintén Európa legrégebb szociológiai gyűjteményei közé tartozik a FSzEK 1904-ben megnyitott, az idők során brüsszeli testvérénél jóval nagyobbra növekedett, ma már kereken félmillió kötetes anyaga, amely az intézmény központi palotájában kapott otthont. Véletlen és törvényszerű tényezők szerencsés találkozásának köszönhető, hogy Budapesten a városi könyvtár legrégebb állományrészlegének ezt a gyűjtőkörét a gyakorlatban már alapításakor rögzítették, majd az utóbb (1913-1914-ben) létesített, ma már a főváros egész területét behálózó közművelődési hálózat kiépítése után is fenntartották, továbbfejlesztették.²

Papíron egy 1903 januárjában megszavazott törvényhatósági döntés Budapest már meglevő két régebbi hivatali gyűjteménye (a városi statisztikai hivatal és a Fővárosi Levéltár) összesen 53 000 kötetes anyagának egyesítésével hívta életre az FSzEK-et,³ amely önálló életét az alapítási dátumának tekintett 1904-es évben kezdte el.

Az elődök közül az 1870-ben Kőrösy József által megszervezett statisztikai hivatal 1903-ig 33 000 kötetre növekedett szakkönyvtára elhatározó fontosságú lett a szociológiai profil kialakítása szempontjából. Kőrösy József (1844-1906) korának nemzetközi tekintélyre emelkedett, az újabb külföldi társadalomtudományi lexikonok, enciklopédiák által is számon tartott tudósa volt, aki nagy gonddal fejlesztette ki az igazgatása alatt álló hivatal szakkönyvtárát. Ez nemcsak az egykorú és régebbi statisztikai, demográfiai, hanem a közgazdasági, politikai, antropológiai, szociológiai, szociálpolitikai

irodalomnak is gazdag gyűjteményévé lett. Fejlődését nyomon követhetjük, összetételét pontosan rekonstruálhatjuk a reá vonatkozó kiterjedt egykorú és későbbi irodalom segítségével.⁴

A leendő Fővárosi Könyvtár szociológiai gyűjtőkörének kijelölése számára két újabb jelentős mozzanat: a diszciplína a századelőn érte meg első magyarországi virágkorát, amelynek kezdeteit a Huszadik Század című folyóirat 1900-as indításával, a Társadalomtudományi Társaság 1901-es alapításával jelölhetjük, továbbá, hogy az 1904-ben már az olvasók előtt is megnyitott új intézmény vezetésével éppen Szabó Ervint (1877-1918) bízták meg.

Szabó Ervint elsősorban mint a magyar és nemzetközi forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő személyiségét, Marx és Engels művei első tudományosan felkészült hatásos propagandistáját, az osztályharcos nézőpontú történetírót, emellett mint a magyar könyvtárpolitika megújítóját tartjuk számon. Az is régóta ismeretes, hogy kora szociológiai életében mint a Huszadik Század egyik (egyes időszakokban önálló) szerkesztője, a Társadalomtudományi Társaság alelnöke töltött be kiemelkedő szerepet, rangos külföldi szakfolyóiratok (Neue Zeit, Dokumente des Sozialismus, Weber-féle Archiv, Grünberg-féle Archiv, Mouvement Socialiste stb.) munkatársa, akit (röviddel halála előtt) az 1918 szeptemberében Lenin és Lunacsarszkij kezdeményezésére alapított moszkvai Társadalomtudományi Akadémia külföldi tagjai közé választott.

Az viszont csaknem feledésbe süllyedt, hogy Szabó Ervin a modern társadalomtudományi dokumentáció történetében is úttörő jelentőségű munkát végzett. Erről nagyszabású könyvészeti összeállításain és az azok korabeli fogadtatását tükröző recenziókon kívül a FSZEK régi irattárában megőrzött külföldi levelezés számos darabja, ennél is teljesebben az 1895-ben alapított brüsszeli Institut International de Bibliographie (I.I.B.), a mai Fédération Internationale de Documentation („FID”) jogelőde belgiumi archívumában fennmaradt (1977-ben a FSZEK számára filmkópiában megszerzett) dokumentumok sokasága tanúskodik.⁵ E forrásokból kiderül, hogy Szabó Ervin könyvtárosi pályafutása első tartós állomásán, mint a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárának vezetője 1900-1904 között már szoros kapcsolatot épített ki a brüsszeli I.I.B. két nagynevű alapítójával, vezetőjével, Paul Otlet-vel és Henri La Fontaine-nel. Ezek először Szabó Ervinnek a kamarai könyvtár állományát felölelő 1902-ben kiadott közel ezeroldalas, reprezentatív kiállítású katalógusára figyeltek fel, amely messzi a határokon túl is kedvező sajtóvisszhangot kapott.⁶ A Brüsszellel való együttműködés legfőbb eredménye, hogy az I.I.B. 1902-ben Szabó Ervint bízta meg egy évenként kiadandó társadalomtudományi világbibliográfia szerkesztésével.

Ez a kiadvány része lett az Otlet és La Fontaine kezdeményezésére 1895-ben indított és valamennyi fontos tudományterületre kiterjedő nagyszabású világbibliográfiai vállalkozásnak, („Bibliographia Universalis”), amelyből 1902-ig már kilenc sorozatot sikerült nemzetközi kooperációval megindítani (a biológiai, orvostudományi, földrajzi, zoológiai stb. sorozatokat).

1902-ig nem talált gazdára a társadalomtudomány. Szabó Ervint, akit az előző évtől már a tudományos teljesség lehetséges igényével regisztrálta a Közgazdasági Szemle hasábjain a magyar és külföldi társadalomtudomány címsávját, nem érte váratlanul a megbízás, ezért az 1902-es év nemzetközi terméséből már 1903 őszén szerkesztésében, az I.I.B. égisze alatt, *nyolc* ország kiadóinak összefogásával, meg is jelenhetett Répertoire bibliographique annuel des travaux relatifs aux sciences économiques et sociales címen a Bibliographia Universalis keret című világbibliográfia hiányzó tizedik, társadalomtudományi sorozatának első kötete. A kiadvány (néhány disszonáns hangtól eltekintve, mint pl. a konzervatív Gulyás Pálnak a Magyar Könyvszemlében közölt kritikája) Európa-szerte a legteljesebb elismerésben részesült: a Weber-féle Archiv 1904-es évfolyamában (245-246. o.) Franz Oppenheimer „korszakosnak” nevezte, a Journal of the Royal Statistical Society „an admirable and important work”-ként értékelte. Bár Szabó Ervin az elkövetkező években fokozatosan visszavonult a szerkesztéstől (amelyet utóbb az I.I.B. vállalt át, majd elhalt a sorozat), vállalkozását az idők távlatából is úttörő jelentőségűnek minősíthetjük a modern társadalomtudományi dokumentáció történetében.

A Fővárosi Könyvtár, melynek megszervezését 1904 tavaszán kezdte Szabó Ervin mint Budapest első „könyvtárnoka” (1909-től főkönyvtáros, 1911-től haláláig igazgató), egy későbbi jellemzése szerint már elege „kész társadalomtudományi könyvtár” volt – a Kőrösytól örökölt anyag révén. Az új intézményt megteremtő 1903-as szabályrendelet azonban szűkebbre vonta annak profilját: feladatát a statisztikai és közigazgatási irodalom gondozásában jelölte ki (emellett a helytörténeti művek gyűjtésében).⁷ A törvényhatósági döntés indokolásában elismerték ugyan, hogy Budapestnek is – más fejlett

országok városaihoz hasonlóan – a lakosság minden rétegét ellátó közművelődési intézményt kellett volna létrehozni, de anyagi okokra hivatkozva ennek megvalósítását távolabbi célnak minősítették. Szabó Ervin az 1906-ban indított A Fővárosi Könyvtár Értesítője hasábjain adta hírül először a széles nyilvánosság előtt, hogy „tágra értelmezte” az 1903-ban rögzített profilt és így a modern közigazgatáshoz elengedhetetlenül szükséges ismereteket tartalmazó számos határtudomány irodalmát bevonta a gyarapításba, a Fővárosi Könyvtár ezért alkalmassá vált a lakosság körében a társadalomtudományok iránt rohamosan növekvő érdeklődés kielégítésére.⁸ Ezt a forgalmi adatok is igazolták: 1906-tól 1908-ig megtízszereződött a könyvtár látogatottsága, így az 1903-as szabályrendeletben szorgalmazott nyilvánosság felé is nagy lépéssel közeledett a könyvtár, melynek közigazgatási anyaga viszont mindvégig csak nagyon kevés olvasót vonzott. Az intézmény bulletinjében közölt program ellen ekkor még ellenvetés nem hangzott el. Sőt, felettes városi hatósága, a könyvtárügyekben illetékes Wildner Ödön tanácsnok, maga is aktív szociológiai író, és Bárczy István, az ésszerű kezdeményezések iránt fogékony liberális polgármester hozzájárulásával Szabó Ervinnek a könyvbeszerzési dotáció megsokszorozását szorgalmazó kéréseit is gyorsan teljesítette. (1910-ig 200%-kal növelték a költségvetési keretet.) Az 1907-től évenként négy-öt füzetben kiadott kurrens szerzeményezési jegyzékekből megállapítható a szociológiai szakirodalom régebbi és egykorú termésének nagyarányú gyarapodása.⁹

Szabó Ervin gyűjtőpolitikáját azzal is igazolhatta, hogy az egyre erőteljesebben keresett szociológiai irodalomnak Magyarországon nem volt más gazdája. Az Akadémiának és az egyetemeknek a diszciplínával szembeni merev, elutasító álláspontja miatt a régi nagy társadalomtudományi könyvtárak elzárkóztak beszerzése elől.

A szociológiai gyűjtőkör kialakítását segítette Szabó Ervin személyzeti politikája. Átmenetileg vagy tartósan egész sor olyan értelmiségi működött a FSzEK-ben, akik a szociológiai életben is nevet szereztek – a Társadalomtudományi Társaság tagjaiként, illetve a szaklapokban, vagy önállóan megjelent munkáik révén, mint Basch Imre, Bolgár Elek, Braun Róbert (1919-ben a FSzEK vezetője), a román Cherestesi Victor, Dienes László és Köhalmi Béla, Fáber Oszkár, György János. Madzsar József, az 1918 szeptemberében elhunyt Szabó Ervin utóda az igazgatói székben, Márki Hugó, Rácz Gyula és hasonlók.

Bátran állíthatjuk, hogy a FSzEK az 1910-es években a Társadalomtudományi Társaság és a Huszadik Század köre mellett a szociológiai mozgalom egyik szellemi központjává lett. Szerepét érzékelteti, hogy a Huszadik Század és más szaklapok hasábjain az újabb külföldi szakirodalomról közölt sokszáz recenzióban ismertetett művek nagy része (hacsak magánúton nem jutottak hozzájuk a szerzők) egyedül ebben a nyilvános könyvtárban állt rendelkezésre. A magyar kutatóknak a FSzEK-hez fűződő személyi kapcsolatairól tanúskodnak az intézmény nyomtatott éves jelentéseiben a könyvajándékozók névsorai is. Jászi Oszkár, Leopold Lajos, Lukács György, Pikler Gyula, Varga Jenő és hasonlók szerepeltek a donatorok között saját műveikkel, vagy feleslegessé vált egyéb szociológiai kiadván/okkal. Százával találunk a központ állományában az ajándékozók nevét viselő exlibriszekkel ellátott könyveket. A legértékesebb gyűjteményt maga Szabó Ervin juttatta a vezetése alatt állott intézménynek: 1918 októberében felbontott végrendeletével a FSzEK-re szállt egy életen át nagy áldozatokkal kiépített, a nemzetközi szocialista irodalom múlt századi ritkaságaiban is igen gazdag 5000 kötetes magánkönyvtára, benne nagy tömegben olyan nemzetközileg ismert társadalomtudósok saját kezűleg dedikált tiszteletpéldányai, mint Pjotr Kropotkin, Róbert Michels (13 művel), továbbá a Weber-féle Archiv egyik szerkesztője, Emil Lederer (12 dedikált tanulmánnyal), az olasz Alberto Asturaro, a francia Jean Jaurès, Charles Rappoport, Henri Lagardelle stb. A Szabó Ervin levelezése c. 1977-1978-ban megjelent kétkötetes gyűjtemény dokumentumai illusztrálják, hogy másutt hiába keresett szakkönyvekért vagy irodalmi eligazításért hazai szocialista és ismert polgári szerzőkön kívül messzi külföldről is sokan megkeresték a FSzEK-et (pl. Pavel Tyeplov, az orosz forradalmár szibériai száműzetéséből, közvetítő útján Plechanov, valamint Carl Grünberg, Emil Lederer és több alkalommal is az osztrák Július Bunzel stb.).¹⁰

Szabó Ervin 1918. szeptember 30-án bekövetkezett elhunytá másnapján találóan állapította meg az e kérdésben illetékes Jászi Oszkár a Világ című lapban közölt nekrológiájában, hogy a FSzEK addig már európai színvonalú szociológiai gyűjteménnyé emelkedett, „valóságos mintaintézmény, amely felveheti a versenyt a külföld legjobb kutatóhelyeivel”.¹¹

A gyűjtőkör hivatalos megerősítésére, legalizálására tett kísérletek azonban kezdettől fogva a leghevesebb ellenállásba ütköztek. Először 1910-ben, amikor a főváros egy széles körű szakértekezlet rendezésével napirendre tűzte a Fővárosi Könyvtár nagyszabású nyilvános közművelődési fiókokkal kibővített intézménnyé való továbbfejlesztését, javasolta Szabó Ervin a hazai könyvtártudományi irodalom klasszikus darabjává lett „Emlékirat. . .”-ában¹² a már meglevő központi könyvtár profiljának hivatalos rögzítését, de ezt már a tanácskozás egyes konzervatív résztvevői is élesen kifogásolták. Szily Kálmán, az MTA Könyvtárának igazgatója „csakis közművelődési könyvtárat kíván semmi toldalékkal” – olvashatjuk a jegyzőkönyvben.¹³ Ferenczi Zoltán, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója távolléte miatt levélben jelentette be tiltakozását: „A könyvtárnak sokoldalúnak kell lennie és semmiképpen szociológiaiának”.¹⁴ Gulyás Pál, a Magyar Könyvszemle szerkesztője lapja 1910-es évfolyamában 20 oldalon bírálta Szabó Ervin Emiékirat-át, és azzal vádolta, hogy a főváros pénzén szocialista pártkönyvtárt épít ki.¹⁵ Az elkövetkező években a konzervatív-klerikális napisajtó (Budapesti Hírlap, Alkotmány stb.) és folyóiratok (Magyar Kultúra, Irodalomtörténet, Kritika stb.)¹⁶ hasábjain egymást érték a hasonló támadások. 1914-ben egy korrekktúráig jutott (a Fővárosi Levéltárban fennmaradt) végtelen röpírat¹⁷ vádolta meg Szabó Ervint, hogy a közművelődési feladatok ellátása helyett külföldi szociológiai és szocialista művekkel töltötte fel a FSzEK-et. 1918-ban, közvetlenül Szabó Ervin halála előtt, rendőrségi-ügyészségi vizsgálatot indítottak a jobboldali sajtó hangos helyeslése mellett az intézmény ellen.¹⁸ Az akciók az őszirozás forradalom, majd a Magyar Tanácsköztársaság 1918 márciusi kikiáltása nyomán kilenc hónapra elakadtak.

Az ellenforradalom 1919 augusztusi felülkerekedése véget vetett a szociológia első magyarországi virágzásának. A fehérterror felszámolta a Társadalomtudományi Társaságot, a Huszadik Századot, a hazai társadalomtudomány kiválóságai, mint Varga Jenő, Lukács György, Hauser Arnold, Mannheim Károly, Polányi Károly, Dániel Arnold és még sokan emigrációba kényszerültek. Hasonló sorsra jutott a FSzEK is. A régi vezetőket, Dienes Lászlót, Madzsar Józsefet, Köhalmi Bélát, Braun Róbertet állásukból elmozdították, rendőri zaklatásoknak vetették alá, illetve emigrációba kergették. A FSzEK társadalomtudományi állományának baloldali szellemű részét nyomban zárolták, sőt több alkalommal kísérletet tettek „a forradalom fő melegágyá”-nak „bélyegzett” intézmény teljes gleichschaltolására.¹⁹ A hajsza a fővárosi kurzuspolitika hírhedt vezérének, Wolff Károlynak egy a törvényhatóságban 1921. július 4-én tett kirohanásával érte el csúcspontját. Wolff azzal vádolta a FSzEK-et, hogy „ott csak marxi szociológiát” gyűjtöttek és a könyvtár máglyára rakását követelte.²⁰ A hazai és a külföldi baloldali sajtóban egyaránt nagy felzúdulást kiváltó akciók azonban csak részben érték el céljukat. A magyar ellenforradalomnak nem volt ereje a könyvtár teljes gleichschaltolásához, sőt a bizalmát élvező új könyvtárvezetőség – egyéb koncepció híján, továbbra is társadalomtudományi irányban fejlesztette a központi könyvtárat – persze ekkor a baloldali műveknek a gyarapításból való kirekesztésével. Tette ezt annak ellenére, hogy a másfél évtizedes késéssel 1925-ben elfogadott új szervezeti szabályzat formálisan „általános tudományos” könyvtárnak nyilvánította a központot, amelynek ez évtől ismét rendszeresen kinyomtatott gyarapodási jegyzékei viszont egyértelműen mutatják, hogy változatlanul a társadalomtudomány maradt a fejlesztés középpontjában.

Először csak a felszabadulást követően, a FSzEK 1946-os Évkönyve élén nevezhette „társadalomtudományi”-nak a központi könyvtárat annak új igazgatója, a negyedszázados emigrációja után Moszkvából hazatért Dienes László. Ismeretes, hogy az ötvenes évek első felében úrrá lett dogmatikus kultúrpolitika felújította a nemzetközi munkásmozgalom balos köreiből a századelőn hangoztatott jelszót, amely szerint „a szociológia burzsoá tudomány”.²¹ Ekkor átmenetileg ismét háttérbe szorították a diszciplinát és a FSzEK-ben is lanyhult a régi profil gondozása. Végre 1968-ban egy miniszteri utasítás legalizálta a gyűjtőkört, majd e döntést az 1976-os „Könyvtári Törvény” emelte magasabb szintre.²²

A FSzEK társadalomtudományi állományának mélysége

A FSzEK központi könyvtára, mint láttuk, egymást váltó négy-öt könyvtárosgeneráció nagyjából azonos irányú gyűjtőpolitikáját tükrözi. A félmillió kötetes állomány mintegy 70-75 százaléka társadalomtudományi tartalmú.

A mennyiségi mutatóknál jobban érzékelteti a gyűjtemény tudományos teljességét, ha néhány kiragadott példával a régebbi, XVI-XVIII. századi társadalomtudományi irodalomnak és a XIX. századi marxista és korai szociológiai könyv- és folyóiratoknak az esetek nagy részében korabeli kiadású, tehát nemzetközi ritkaságokat képviselő' jelenlétét illusztráljuk. Így például Erasmus (akit legutóbb W. Voisé: La réflexion présociologique d'Erasmus c. 1977-es műve a nevelésszociológia előfutárai közé sorolt) 1519-1541 között nyomtatott kilenc eredeti munkájával kapott helyet (persze az újabb kiadások kivül). Ugyancsak igen sok egyedi és gyűjteményes ősrégi kiadással szerepel a René Kernig és még sok más neves tudós által a politikai szociológia ősenek minősített Machiavelli, valamint Guicciardini, az angol Morus, Hobbes, Francis Bacon, William Godwin, Adam Smith, Malthus és hasonlók. Az iméntieknél is szélesebb képviseletet kaptak egykorú, XVIII. századi kiadású példányok tömegével a francia felvilágosodás klasszikusai, mint Montesquieu, Morelly, Helvétius, Diderot, D'Alembert, Voltaire, Rousseau, Condorcet. Mercier utópiájából például két eredeti példánnyal rendelkezik a FSzEK. Az utópikus szocializmus klasszikusai közül egyébként Owen vezet két tucat 1815-1847 között nyomtatott művével (az egyikben a szerző' dedikációja egy ismeretlenhez). Persze a többi neves utópisták sem hiányoznak: korabeli publikációk sokaságával foglal helyet a polcon Saint Simon, Fourier, Blanc és Blanqui, Dezamy, Lammenais, Considérant, Pecqueur stb., mellettük a spanyol Esquiros De la vie future au point de vue socialiste című műve, 1850-es francia fordításban. Hasonló könyvritkaságok sokaságával vannak jelen aneohégelianusok, Feuerbach, Bruno Bauer és a szocializmus klasszikusainak többi ellenfelei, Stirner, Dühring, Proudhon, Lassalle, Bakunin. Nemzetközi viszonylatban is kiemelkedően gazdag az *eredeti marxista irodalom*, benne Engels 1841-es névtelen röpirata Schelling ellen (a szerzőt Szabó Ervin ceruzáirással pótolta), a Deutsch-Französische Jahrbücher 1844-es évfolyama, valamint Marx és Engels első közös munkája, a Die heilige Familie 1845-ből, Engels A munkásosztály helyzete Angliában c. műve 1851-es német kiadásban. Marx főműve, a Das Kapital; ennek értékét sokszorosára növeli, hogy a meglevő első, 1867-es kiadású példányban megtaláljuk Marx *saját kezű* ajánlását Vermorel francia újságíróhoz (aki négy évvel utóbb a Párizsi Kommün barikádjain harcolt és esett). Hosszan folytathatnánk a sort Marx és Engels közvetlen munkatársai, Becker, Bebel, Liebknecht stb., valamint legjelentősebb követői, Lafargue, Antonio Labriola, Lavrov, Plechanov, a holland De Paepe, Kautsky stb. múlt századi példányainak címeivel.

Ugyanilyen teljességre törekedtek a szerzeményezők a polgári társadalomtudomány klasszikusainak beszerzésében. Comte, „a szociológia atyja”, természetesen seregnyi könyvvel sorakozik a polcon, köztük négykötetes Système de la politique positive ou traité- de la sociologie-ja 1851-1854-es kiadása is rendelkezésére áll, mellette Spencer ifjúkori (1851-es) Social Statics-ja, akárcsak a belga Quetelet, a francia Tocqueville stb. egész sor első kiadású munkával, valamint Le Play Les ouvriers européens-jének kötetei. Ezek után természetesen találjuk, hogy a magyar társadalomtudományi irodalom gyarapításában is ugyanilyen teljességre törekedtek, és gondoskodtak róla, hogy Tessedik Sámueltól Beöthy Leóig, Pulszky Agostig a régebbi szerzők is lehetőleg hiánytalanul és első kiadásokban a kutatók rendelkezésére álljanak, ugyanúgy, mint a korai magyar szocialista irodalom termékei Táncsics Munkások Újságjától a Kommunista Kiáltvány 1896-os első magyar kiadásáig.

A céltudatos gyarapítási politikát az is jellemzi, hogy a könyvtárosok egymást követő generációi a kortársi szakirodalomra koncentrálták fő figyelmüket. Nagyrészt a Kőrösy Józseftől átvett hivatali könyvtár állományából örökölte az 1904-ben megnyitott FSzEK olyan neves polgári szociológusoknak a múlt század végén-a századforduló táján megjelent műveit, mint az amerikai W. Sumner, F. Giddings, L. F. Ward, A. W. Small, Th. Veblen, E. A. Ross, az angol J. St. Mill, a francia Durkheim, Fouillé, Halbwachs, a német Max és Alfréd Weber, Werner Sombart, Simmel, Franz Oppenheimer, Gumplovitz, O. Spann, Tönnies, a belga De Greef, az orosz Lavrov, M. Kovalevszki, az olasz Loria, E. Ferri, Asturaro, G. Sergi stb. Ugyancsak a még 1870-ben alapított statisztikai hivatal könyvtárfejlesztő politikájának volt köszönhető, hogy a múlt század végén növekvő számban indított külföldi szakfolyóiratok 1904 előtti évfolyamai is bekerültek a FSzEK-ba, köztük az 1879-től megjelenő österreichische Monatsschrift für Gesellschaftswissenschaft, a Max Weber révén híressé lett Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 1888-tól, a Revue Internationale de Sociologie (1893-), az Annales de l'Institut de Sociologie (1895-), az ugyancsak a kilencvenes években indított Rivista di Sociologia, Revue Francaise de Sociologie, Riforma Sociale stb.

A gyűjtőkör végleges kikristályosítását követően a korábrinál is körültekintőbbé lett ez a garapítási politika, amelynek utóbb erős lendületet adott a FSzEK országos szociológiai szakkönyvtári kijelölése 1968-ban. Ennek nyomán a hetvenes évek folyamán több mint kétszeresére növekedett a külföldi szociológiai könyvek és folyóiratok szerzeményezési mutatója, amint ezt az intézmény publikált évkönyveinek vonatkozó statisztikai adatai illusztrálják.²³

A szakkönyvtári bázis kibővülése a hatvanas években

A szociológia újabb magyarországi térhódítását dokumentálja, hogy az 1950-es 1960-as évektől a régi nagykönyvtárak sora mind szélesebb területet biztosít az egykor mostohán kezelt diszciplína irodalmának. Az újonnan kialakult helyzetről országos felmérés alapján először a Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványa adott képet. Az 1962—1964-es években külföldön kiadott szociológiai könyvek és folyóiratok nagyszabású címjegyzékére támaszkodva azt vizsgálták meg, hogy mennyit szerzeményeztek abból (egy vagy több) hazai gyűjteményben. Az összeállításból kiderült, hogy bár a külföldi szociológiai könyvek vásárlásában akkor is a FSzEK állt az első helyen, de már egész sor más könyvtár, különösen a Központi Statisztikai Hivatal, az MTA központi könyvtára és több társadalomtudományi intézet, a budapesti ELTE, a vidéki tudományegyetemek, a Marx Károly Közgazdasági Egyetem könyvtára, az Országgyűlési Könyvtár stb. ugyancsak jelentős szociológiai szerzeményezést folytattak.²⁴

A régebbi intézmények mellett ráadásul sok olyan új felsőoktatási és kutatóhely is létesült a hatvanas évek óta, mint az MTA Szociológiai Kutató Intézete, az MSZMP Társadalomtudományi Intézete, a Tömegkommunikációs Központ, az Országos Vezetőképző Intézet, a Szövetkezeti Kutató Intézet, a Népművelési Intézet (1981-től a belőle kivált Művelődéskutató Intézet), a Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete, továbbá a különböző felsőfokú oktatási intézményekben, az ELTÉ-n, az MSZMP Politikai Főiskoláján, újabban a szegedi József Attila Tudományegyetemen és Pécsen is életre hívott szociológiai tanszék stb., amelyek ugyancsak kiépítettél, vagy megteremtik elsődlegesen, vagy jelentős részben szociológiai irodalommal felszerelt dokumentumbázisaikat.

A szociológiai irodalomellátás feltételei tehát lényegesen kedvezőbbek lettek, bár még nem kielégítőek. Az 1962-1964-es évek külföldi termésének jelenlétét vizsgáló említett felmérésből például kiderült, hogy a számba vett szakkönyveknek csak 70 százaléka, a folyóiratok 42,5 százaléka áll rendelkezésre a hazai kutatásnak.²⁵ Igaz, hogy az eltelt kerekben másfél évtized alatt ugrásszerűen javult a helyzet. Ezt a folyóiratokra vonatkozóan a FSzEK négy alkalommal (1972-ben, 1974-ben, 1977-ben legutóbb 1980-ban) a növekvő számú társadalomtudományi könyvtárakban végzett és publikált adatgyűjtései dokumentálták. A legutóbbi felmérés eredménye „Kurrens külföldi általános társadalomtudományi és szociológiai folyóiratok Magyarországon 1976-1978” címen²⁶ már azt mutatta, hogy a megvizsgált 1200 periodika közül kerekben 900-at járatott legalább egy vagy több magyar könyvtár, tehát az 1962—1964-es felmérés 42,5 százalékos eredményéről 75 százalékra emelkedett országos ellátottságunk e téren. Az elégedettség azonban az eltelt idők alatti nagy előrelépés ellenére sincs okunk, mert a jelzett kiadvány függelékében még mindig 327 olyan lapot nevezett meg, amelyek az ország egyetlen könyvtárába sem érkeztek. Bár azóta közülük néhány tucatot megrendeltek gyűjteményeink, a fehér foltok száma mégsem csökkent, mert egy 1981 márciusában lefolytatott kiegészítő adatgyűjtés további kerekben 80, részint 1978 óta indított olyan periodika hiányát állapította meg, melyeknek legalább egy része (referáló lapok közlései, szórvány-példányok stb. alapján megállapíthatóan) fontos forrása a kutatásnak.

Hazai dokumentumbázisunk tudományos teljességre törekvő kiegészítését azonban két új tényező teszi egyre nehezebbé: a szociológiai szakirodalom hirtelen megduzzadása és a tőkés országokban e téren megindult, folytonossá lett árdrágulások.

A szakirodalom rohamos növekedése, az áremelkedések

A szociológiai szakirodalom dinamikus növekedését többek között az 1952-ben az UNESCO támogatásával Párizsban indított International bibliography of sociology c. éves világbibliográfiák terjedelmének változása illusztrálja. Az 1959-es termésből válogató kötet még csak 4320 forrásadatot

hozott 276 oldalon, az 1978-as évfolyamban viszont már 6220 címet találunk 462 oldalon. Ennél is szembetűnőbb a szakfolyóiratok számának ugrásszerű emelkedése.

A néhány éve megjelent *Use of social sciences litterature* című angol gyűjteményes munka egyik tanulmánya szerint az 1930-as évek végén még mindössze 30-40 elsődlegesen vagy nagyrészt szociológiai folyóirat létezett,²⁷ ezzel szemben a New Yorkban kiadott és a földkerekség teljes periodikus termései címanyagának kétévenkénti regisztrálására törekvő Ulrich-féle *International periodicals directory 1979-1980*-as kötete (amely 65 000 tudományos lap címét foglalja egybe), a „Sociology” fejezetben már 560 kurrens lapot mutat be és további 430-at a „Social sciences” címszó alatt.

Tény az, hogy néhány szerencsés régi alapítású folyóirat, évkönyv mellett, amelyek a fasizmust és a második világháborút átvészelték, mint az *American Journal of Sociology*, a Durkheim alapította *l'Année Sociologique*, a *Social Forces*, a *Revista Mexicana de Sociologia* és hasonlóak, a napjainkban már ugyancsak tekintélyt élvező szaklapok többsége az utóbbi évtizedekben indult, így például 1950-ben a *British Journal of Sociology*, 1959-ben a cseh *Sociologicky Casopis*, 1960-ban a *Revue Francaise de Sociologie*, 1969-ben a *Critica Sociologica*, 1970-ben a bolgár *Szociologicseszki Problemi*, 1972-ben a magyar *Szociológia*, 1974-ben a moszkvai *Szociologicseszkie Isszledovanija*, a román *Viitorul Social*, 1975-ben a *Schweizerische Zeitschrift für Soziologie*, 1976-ban az österreischische *Zeitschrift für Soziologie*, 1977-ben a szovjet *Obscsesztvennue Nauki* stb. Ugyanebben az időszakban a fejlődő országok jelentős részében, Tuniszban, Ghánában, számos latin-amerikai államban, a Fülöp-szigeteken, Indiában stb. is újtukra bocsátottak önálló szociológiai folyóiratokat.

A szociológia, amelyet a századforduló táján még sokan azzal a váddal illettek, hogy régi diszciplínák (a filozófia, az antropológia, a pszichológia stb.) rész- vagy határterületeinek kisajátításával próbálja megteremteni az önálló élethez való jogát, az ötvenes években reneszánszát érte meg. Előrenyomulását nem zavarta, hogy a hatvanas évek végén nyugati szakemberek újból meghúzták a vészharangot a szociológia feje felett,²⁸ sőt éppen az elmúlt évtized alatt lehettünk tanúi a diszciplína újabb térhódításának, ami többek között az interdiszciplináris (katonai, orvosi, nyelvi, zenei, sport-, szociológiai stb.) lapok számának a hetvenes években történt elszaporodásában is tükröződik, valamint abban, hogy a szociológiai tanulmányok jelentős része már nem is a szakterület, hanem a vele határos, sőt távolabb eső (filozófiai, pszichológiai, pedagógiai, politológiai jogi műszaki, mezőgazdasági stb. tudományok) kiadványaiban, tanulmánygyűjteményeiben, folyóirataiban kap helyet. Mindez egyre nagyobb terheket ró a szakterület irodalmának beszerzését vállaló gyűjteményekre.

A szociológiai irodalom tervszerű gyarapítását a tőkés országok könyv- és folyóiratpiacán az 1970-es évek első felében megindult és napjainkban is szakadatlanul tartó, egyes esetekben már 300-400 százalékot elérő, sőt túlszárnyaló áremelkedések még nehezebbé tették. Ez nemzetközi probléma. A hetenként megjelenő *Livres-Hebo Bibliographie de la Francé* c. könyvészeti kiadvány például, amelynek minden egyes száma tartalmaz szakemberek tollából való cikkeket a francia könyvtárak helyzetéről, 1981 április-májusában a városi könyvtárak színvonalának katasztrofális hanyatlásáról adott hírt: ezek szerint az utóbbi években azonos szinten tartott folyóiratvásárlási keretekhez igazodva már korábban is lényegesen csökkenteni kellett a városi gyűjtemények kurrens periodikáinak számát a folytonos drágulások miatt, ennek ellenére 1981-ben még a meglévő keretet is 20 százalékkal megszorították, ami azt eredményezte, hogy ez évben már a régebbi folyóiratok 40 százalékaról kellett lemondani.²⁹ A helyzet Angliában sem rózsásabb, erre utal a *Canterbury* egyetem könyvtárának értesítése, amely nemrég ugyancsak jelentette, hogy 1981-ben számos folyóirat, köztük szociológiai lapok előfizetését kellett beszüntetniük.³⁰

Ismeretes, hogy mi is hasonló problémákkal találkozunk szemben magunkat és hogy ráadásul az 1981-ben indult új öt éves tervünknek éppen egyik súlyponti feladata: deviza-mérlegünk javítása. Ez természetesen tudományos könyvtáraink külföldi vásárlásait is érzékenyen érinti. Ilyen feltételek között ellentmondásnak látszik az 1970-es években megnövekedett külföldi szociológiai szerzeményezés elért színvonalának védelme vagy akár kényszerű csökkentése helyett a még fennmaradt hiányok pótlását szövéni. Valójában azonban az érdekelt szakkönyvtárak külföldi szerzeményezéseinek összehangolása még a növekvő gazdasági nehézségek időszakában is lehetővé teszi az irodalmi bázis bővítését.

A tudományos irodalmi termelés rohamos differenciálódása és viharos gyorsaságú növekedése miatt már a múlt század végén többen is felvetették a nagy könyvtárak céltudatos szakosításának eszméjét, amely eddig az 1960-as évek óta a svéd-norvég-dán és finn könyvtárhálózatok közötti, a „Scandiaplan” végrehajtása keretében kialakult munkamegosztásban jutott a legmagasabb szintre. Nálunk Kudora Károly, a Budapesti Egyetemi Könyvtár főtisztje 1892-ben az elsők között javasolta nagykönyvtáraink profilírozását,³¹ majd bővebben Szabó Ervin 1910-es Emlékirat . . .-ában vázolta a budapesti gyűjtemények szerzeményezésének egyeztetését és profilírozását, de csak 1968-ban született meg az első kormányzintú döntés, amely a műszaki, a mezőgazdasági tudományok, a társadalomtudományok egyes ágazati irodalmát gyűjtő és egyéb gyűjtőkörű intézmények országos jellegű szakkönyvtárainak kijelölése keretében a FSzEK-et a szociológia országos szakkönyvtárává minősítette.³²

Az 1968-as „gyűjtőköri kódex” értelmében a FSzEK egyszersmind a szakterület kooperációs központja, feladata a külföldi szerzeményezés olyan összehangolása, hogy akár saját, akár a vele kooperáló gyűjtemények valamelyikében az ország területén minden fontos forrás elérhető legyen legalább egyetlen példányban.

A külföldi könyvtáraknak az 1970-es évek közepétől tapasztalt dinamikus emelkedését megelőzően a szerzeményezés összehangolása esetleges és inkább egyoldalú volt. A FSzEK kezdettől fogva arra törekedett külföldi folyóiratrendelésének évenkénti megújításánál, hogy saját bázisát hazai könyvtárakba még nem érkező szociológiai lapokkal bővítse. 1981-ig mintegy 60 ilyen periodikát fizetett elő,³³ közülük 20-at időközben más gyűjtemények is megrendeltek, emellett egyes szakszociológiákban érdekelt kutatóhelyeknek (pl. MTA Pszichológiai Intézete, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia stb.) tett eredményes javaslatot az ő profiljukba is tartozó határterületi külföldi szaklapok előfizetésére. A kutatói igények növekedése és természetesen a gazdasági kényszer is szerepet játszott abban, hogy az összehangolás utóbb szervezettebbé lett. Először 1980-ban 11 budapesti résztvevővel, legutóbb 1981 áprilisában a fővárosi, illetve vidéki gyűjtemények 16 képviselőjének részvételével folyt le a FSzEK-ben az esedékes (1981-es illetve 1982-es) külföldi folyóiratrendelés egyeztetését célzó tanácskozás. Megállapodás született egyes szűkebb kutatási területeket szolgáló, ezért kevesek által használt drága lapok párhuzamos járatásának csökkentéséről, illetve hiányzó régebbi és új folyóiratoknak az erők jobb kihasználásával való rendeléséről.

Az együttműködés hathatós segédeszközének bizonyult a már említett „Külföldi szociológiai és általános társadalomtudományi periodikák Magyarországon 1977—1978” c. alapjegyzék és a FSzEK egy kiegészítő listája 80 olyan hiányzó szaklapról, amelyeket 1979-1981-ben indítottak. Újabb előrelépést jelentett, hogy az 1981-es értekezleten négy nagykönyvtár megállapodott a külföldi monografikus művek rendelésének előzetes egyeztetésében is.

A magyar szakirodalom gyűjtése

Laikus felfogás szerint egy nemzeti szakkönyvtár minden nehézség nélkül hozzájuthat a hazai kiadványokhoz, gyakorlatilag viszont néhány évvel ezelőttig a FSzEK csak a könyvkereskedelmi forgalomba került szociológiai művek vásárlásában törekedhetett a teljességre, viszont az egyes intézmények gyakran kis példányszámú, „árazatlan”, de az esetek nagy részében a kutatás szempontjából hézgapótló értékű saját publikációi csak véletlenül kerülhettek be állományába (kivéve az MTA Szociológiai Intézetét, amely eddig minden kiadványból küldött egy példányt). Szerencsére egy 1978. január 1-én érvénybe lépett kormányintézkedés megoldotta ezt a régi problémát: valamennyi társadalomtudományi kiadvány *köteles példányos* könyvtárává tette a FSzEK-et.

Máig esetleges marad azonban a magyar szociológusok külföldön jelentős számban publikált művei teljes értékű gyűjtésének ügye. A századelőn azóta klasszikusokká emelkedett tudósaink, Varga Jenő, Lukács György, Jászi Oszkár, Leopold Lajos, Somló Bódog, Pikler Gyula, Mannheim Károly stb. szinte erkölcsi kötelességüknek tartották, hogy külföldön megjelent írásaikból (az esetek nagy részében saját kezű dedikációval ellátva) egy példányt a FSzEK-nek is adjanak. Sajnos ennek a tudománytörténeti szempontból *is* fontos, egyszersmind nemes tradíciónak kevés folytatója akadt.

Nincs gazdája a tudományos munkálatok folytatása számára gyakran felbecsülhetetlen értékű konkrét szociológiai kutatások írásos termékeinek (programok, kérdőívek, rész tanulmányok stb.), melyek gyűjtése, feldolgozása, tárolása, visszakereshetővé tétele azonban már külön szakszemélyzetet, korszerű gépi berendezések biztosítását követeli.

Az információellátás

A források gyűjtése csak fél munkát jelent, ha nem párosul azok sokoldalú feltárásával, visszakereshetővé tételével. Ez utóbbi tény fontosságát a társadalomtudományok területén, mint erre utaltunk, nálunk Szabó Ervin az elsők között ismerte fel és ennek eredményeként a század elején éppen Budapest lett e szempontból nemzetközi horderejű úttörő kezdeményezések színhelye. A történeti teljesség érdekében utalunk itt arra is, hogy Szabó Ervin az említett *Bibliographia Economica Universalis* szerkesztésétől visszavonulva a Fővárosi Könyvtár keretei között tett további lépéseket a társadalomtudományi dokumentáció megteremtésére: 1907-től részint saját, részint más munkatársak szerkesztésében több ilyen információs sorozatot indított (A Fővárosi Könyvtár Közleményei keret cím alatt nagyszabású szakbibliográfiákat, majd 1908-tól az első világháború kitéréséig Magyar társadalomtudományi irodalom címen a hazai termés válogatott éves jegyzékét publikálta a könyvtár, emellett 1910-től egy-egy előtérbe került téma, mint a nemzetiségi kérdés, választójog, munkanélküliség, általános sztrájk, szociálpolitika stb. kisebb címválogatását tartalmazó és 1918-ig 35 számot megért „Aktuális kérdések irodalma” című sorozatot). A két világháború közötti kezdeményezések közül terjedelmére nézve a Krisztics Sándor által 1926-ban indított és a harmincas évek közepéig élő Magyar társadalomtudományi bibliographia volt a legnagyobb: ez évről évre hét budapesti nagykönyvtár szakszerzeményeinek címeit egyesítette.^{3 4}

A két világháború közötti vállalkozások közül a Fővárosi Könyvtárban működő Könyves Tóth Kálmán érdemel még említést: a negyvenes évek elején ő is megpróbálkozott a magyar társadalomtudományi irodalom éves bibliográfiájának kiadásával, de csak két füzetet sikerült közreadnia (1941-ről és 1942-ről).

A felszabadulás óta – elszigetelt kísérletezések után — a hetvenes évek elejétől bontakozott ki nálunk, párhuzamosan a társadalomtudományok több területén is, a rendszeres információszolgáltatás. A FSzEK, mint az ország legtöbb külföldi szociológiai könyvet vásárló intézménye 1959 óta beszerzett ilyen műveiről ötvenként adja közre rohamosan növekvő terjedelmű kumulációit „*Szociológia*” címen (a legutóbbit 636 oldalon). 1969 végétől részben az MTA Szociológiai Kutató Intézetével kooperálva, részint saját kiadásban *további hat publikált* információs sorozatot indított. Elsőként az 1981-ben a 19. számig eljutott „*Tematikus szociológiai kisbibliográfiák*” címűt, amely többek között a város, a falu, az ifjúság, az öregedés, a nőkérdés, az alkoholizmus, a nyelv, a cigányság helyzete, a tudás, a munkásosztály helyzete, a nevelés stb. szociológiai irodalma magyar és külföldi könyv- és folyóirat-terméséből nyújt szerényebb (1-2 ívre terjedő) válogatást. Az 500-800 példányban készült füzetek csaknem kivétel nélkül gyorsan kifogytak. 1970-től a FSzEK az MTA Szociológiai Kutató Intézetével mint kiadótársul indította hosszú távú vállalkozását „*A magyar szociológiai irodalom bibliográfiája*” című retrospektív sorozatát, amelyből 1981 nyaráig az 1900–1919. augusztus közötti könyv- és folyóirat-termésből válogató 1-2-3. kötet és soron kívül az 1945-1948 júniusa között megjelent szakirodalomhoz kalauzoló 5. kötet jelent meg együttesen közel 2000 oldalon, több mint 10 000 forrásadattal. 1971-től „*Tájékoztató külföldi szociológiai folyóiratokról. Current contents*” címen bocsátotta útjára a FSzEK a külföldi szaklapok anyagának gyors áttekintését segítő újabb sorozatát, amely 1981-ben már 16 budapesti és vidéki gyűjtemény 240 különböző periodikája újabban beérkező számai tartalomjegyzékeinek kicsinyített xeroxmásolatait egyesíti havonta 64 oldalon. 1972 óta regisztrálja rendszeresen a FSzEK „*Szociológiai Információ*” című, évenként 3-4 számban 400–500 oldalon 1500-1600 címmel kiadott nemzeti szakbibliográfiájában a hazai és a magyar szerzők tollából külföldön publikált, illetve külföldi írók magyar tárgyú szociológiai tanulmányainak címanyagát, amely 1977 óta a Párizsban kiadott *International bibliography of sociology* c. éves világ-bibliográfia magyar anyagának is a forrása. (A FSzEK által megküldött címanyag reprezentálja a francia kiadványban kurrens szakirodalmunkat.) Kutatók részéről érkezett ösztönzésekre, akik elismerték ugyan az 1969-től kiadott (esetenként élvonalbeli szakemberek, mint Erdei Ferenc, Cseh-

Szombathy László stb. által lektorált) „Tematikus szociológiai kisbibliográfiák” hézagpótló jelentőségét, de a beléjük foglalt anyagot kevesellve egy-egy szakszociológia kimerítőbb címösszeállítását sürgették, 1974-ben „*Tematikus szociológiai bibliográfiák*” címen az adott részterület nagyobb (400-600 cimes) forrásanyagát felölelő könyvészeti sorozatát is megindította a FSzEK. Eddig a családszociológiai, üzemszociológiai, a szabadidő szociológiai irodalma, a cigányság helyzetére vonatkozó irodalom, a szocialista országok szociológiájából válogatott művek, 1981-ben pedig a deviáns viselkedés külföldi könyvirodalmából válogató, átlag 80-150 oldalas összeállítások láttak napvilágot belőle. A Magyar Szociológiai Társaság történeti szakosztálya tevékenységéhez kapcsolódva indította 1979-ben a FSzEK az egyes kiemelkedő magyar, illetve magyar származású szociológusok munkái és a róluk szóló irodalom forrásadatait összefoglaló „*Szociológusok, Személyi bibliográfiák*” című sorozatát, amelynek 1979-ben kiadott első száma Polányi Károly, 1981 őszén megjelent 2. száma pedig Mannheim Károly életművéhez nyújt eligazítást.

1970 januárjától 1980 decemberéig publikált egy nyolcadik sorozatot is a FSzEK, ebben havonta mintegy 250 – külföldi szociológiai irodalmat ténylegesen igénylő – kutatót tájékoztatott a könyvtárba beérkező, évenként átlagosan 400-500 idegen nyelvű könyvről „*Újjonnan beérkezett külföldi szociológiai művek jegyzéke*” címen. Ezt a füzetsorozatot azonban, bár egy 1980 júniusában lefolytatott levelezőlapos igényvizsgálat újólag igazolta, hogy szükségletet elégít ki, 1981-től papírhány miatt szünetelteti a könyvtár.

A FSzEK még néhány *belső*, csak helyben használható *segédeszköz* megteremtésével egészítette ki „szétsugárzó” (publikált) információs szolgáltatását, így 1970 januárjától építi a Magyarországra beérkező *külföldi szociológiai könyvek központi katalógusát*. Az 1980 végén már kerekén 32 000 címet tartalmazó szerzői betűrendes és szakrendi katalógus természetesen a könyvekkel beszerző könyvtárak kódjeleit is feltünteti. A legkeresettebb helyben használható információs segédeszköznek bizonyult a *magyar szociológiai irodalom kurrens bibliográfiája* (az említett Szociológiai Információ kéziratós cédula anyagából 1972 óta kiépített szakrendezett, de csak egy példányban meglévő) *kumulált katalógusa*, amely egy-egy részkerésnek az utóbbi 10 év alatt keletkezett magyar irodalmát teszi gyorsan áttekinthetővé.

A FSzEK-et a szociológia iránt saját használói körében mind erőteljesebben mutatkozó igények is ösztönözték század elejei tradícióinak újjáélesztésére és továbbfejlesztésére. Ennek hatására hozta létre 1973. július 1-én *belső* átcsoportosítással önálló Szociológiai Dokumentációs Osztályát (öt fővel), majd 1979 szeptemberében 12 olvasót befogadó, 2000 kötetes szabadpolcos kézikönyvtárral és 120 kurrens magyar és külföldi szakfolyóirattal felszerelt szociológiai olvasótermét. Ennek időszerűségét a forgalmi adatok is igazolták: 1968-hoz viszonyítva a kölcsönzött szociológiai könyvek száma már 1975-ig csaknem 100%-kal megnövekedett. Ennél is szembetűnőbb az emelkedés a helyben használt dokumentumoknál, amit a legfrissebb adatokkal illusztrálhatunk: 1979-ben 1310 olvasó 4478 dokumentumot forgatott meg a FSzEK szociológiai olvasótermében, 1981 januárjától június 30-ig, tehát *fél* év alatt már 1281 olvasó 4430 dokumentumot. (A számok látványos növekedésében persze többek között az olyan külső tényezőknek is nagy szerepe van, mint a kötelező szociológiai oktatás bevezetése egész sor tanintézetben.) A Szociológiai Dokumentációs Osztály feladata lett a már felsorolt sokféle információs kiadvány és *belső* segédeszközök folyamatos szerkesztése mellett a hetvenes évek közepétől egyes kutatók és intézmények által növekvő számban igényelt nagyobb méretű szakszociológiai témabibliográfiák összeállításának ügye is (pl. a magyarországi középrétegek, a politikai magatartás, az olvasásszociológia, a munkával való szocializálás, a társadalomtudományi trendek, a deviáns viselkedés, a rokkantak rehabilitációja stb. irodalmából), valamint egyes részterületek külföldi kurrens szakirodalmának folyamatos figyelése.

A FSzEK-en kívül persze más intézmények is végeznek szociológiai információszolgáltatást. Az MRT Tömegkommunikációs Központja pl. a kommunikáció szociológiai irodalmából publikált összeállításokat. A gépi adatbázisra támaszkodó Központi Statisztikai Hivatal könyvtára többszáz folyóiratra kiterjedő feldolgozása keretében jelentős számú szociológiai tanulmány rezüméjét is készíti és szolgáltatja az igénylőknek. Ugyancsak a KSH-nál szerkesztettek meg (a FSzEK-kel kooperálva) egy hézagpótlónak ígérkező nagyszabású, a közeljövőben megjelenő kiadványt több mint félezer külföldi gyűjteményes szociológiai könyv tartalomjegyzékeiből, amely szakmutatóval kiegészítve viszonylag gyors áttekintést nyújt a részkerészek kutatóinak a legkülönbözőbb művekben szerteszórt őket

érdeklő tanulmányokhoz. (A források nagyobb része a FSzEK-ben és a KSH könyvtárában található.) 1977-ben az MSZMP Politikai Főiskolájának könyvtára a politikai szociológia külföldi irodalmából adott közre nagyobb válogatást. Az ugyancsak gépi adatbázisra támaszkodó Országgyűlési Könyvtár mint a politikai tudományok országos szakkönyvtára, e területen kifejtett széles körű dokumentációs tevékenységén belül a külföldi politológiai lapokban jelentős számmal található szociológiai, vagy ilyen érdekességű tanulmányokat is feldolgozza és szabvány terjedelmű rezümék kíséretében szolgáltatja igénylőinek.

Az utóbbi évek tapasztalatai alapján, e sokirányú tevékenység ellenére meg kell állapítanunk, hogy az elérhető tudományos teljességig jelenleg csak a magyar (és külföldi hungarika) szakirodalomban való gyors tájékoztatás ügye van megnyugtatóan megoldva nálunk, viszont az esetek többségében jelentős idő- és munkai igényes kutatást követel valamilyen szociológiai részkérdés (az igazi kutató mindig részkérdésekkel „bibelődik”) forrásanyagának összeállítása. Igaz, hogy az 1950-es évek óta külföldön hatalmas léptekkel bontakozott ki a szociológiai dokumentáció: 1952 óta évi öt vaskos számban átlag 6000 tanulmány rezüméjét szállítja az International Sociological Association égisze alatt az USA-ban kiadott Sociological Abstracts. Évenként összegezi a földkerekség teljes szakirodalmi termésének válogatását ugyancsak 1952 óta az UNESCO támogatásával indított párizsi International bibliography of sociology. 1952 óta jelenik meg, szintén nemzetközi összefogással, a Current sociology, mely évi 3 tekintélyes összeállításban egy-egy részkérdés átfogó irodalmi szemléjét és átlagosan félezer tételes bibliográfiáját nyújtja. Az iméntiekkel egyidős a francia Bulletin Signalétique „Sociologie-Ethnologie” c. sorozata – évi 4 száma mintegy 4000 tanulmány forrásadatait néhány soros annotáció kíséretében tárja fel a kutatóknak áttekinthető szakrendben, mutatókkal. A moszkvai INION 1973 óta adja közre a társadalomtudományok legkülönbözőbb ágazatait rendszeresen dokumentáló sorozatait. Közülük különösen a Filozofia v SzSzSzR és a Filozofija i szociologija na rubezsom című, a szovjet és külföldi szociológiai művek sokaságát több oldalas tömörítvényekben ismertető füzetek jelentenek nagy segítséget a szakterület művelőinek. A Berlinben (NDK) a hatvanas évek óta „Soziologie” címen önálló kártyák formájában rendszeresen kiadott referálólapok főként az NDK-beli és külföldi szaklapokban szerteszórt szociológiai cikkek gyors áttekintését segítik a rendezésüknél alkalmazott szakmutató kalauzolásával. 1978 óta az akkor indított Soziologische Revue évi 6 száma útján az NSZK újabb szakirodalmi termését is folyamatosan regisztrálják. Az iméntihez hasonlóan egyes szakszociológiák friss irodalmáról összeállított színvonalas szemléket hoz a hazai szociológusaink körében is már keresett Contemporary Sociology, amely főként az amerikai forrásokhoz kalauzol. A külföldi segéd-eszközök cimsorát még sokáig növelhetnénk, ha számba vesszük a jelentős, vagy éppen túlnyomórészt szociológiai recenziós anyagokat tartalmazó lapokat (pl. Archives de Sciences Sociales de Religions, Social Forces stb.).

E zavarba ejtő bőség ellenére a mindennapos gyakorlat tanulságai szerint hosszas, aprólékos kutató-gyűjtőmunkát kell végeznie a dokumentátornak az esetek többségében, amikor egy kisebb részkérdés újabb forrásanyagát igénylik nála. Már az említett sokféle segéd-eszköz kiaknázása is fáradtságos feladat, ráadásul azok jelentős része egy vagy több éves késéssel ad hírt a megjelent művekről. Egybevetve valamennyit: sem külön-külön, sem együttesen nem fedezik le a vonatkozó irodalmat, annál kevésbé, mert általában a szorosan vett szociológiai forrásokat dokumentálják, miközben a tanulmányok nagy része más diszciplínák termékeiben van szétszórva.

A gépi adattárolás és szolgáltatás megjelenése egyelőre nem tette feleslegessé az ötvenes évek óta elszaporodott hagyományos eszközöket, amelyek a tőkésországokban, mint ismeretes, jövedelmező vállalkozásokként is tovább élnek. Ennek ellenére vitathatatlan, hogy a társadalomtudományi információban is az adatbanké a jövő. E felismerés jegyében nálunk és általában a KGST-országokban már a hetvenes évek második felében megindultak az egységes számítógépes szolgáltatás megteremtését célzó tervezési-szervezési munkálatok, melyek során egyes nyugat-európai államok érdekelt és kooperációs készséget tanúsító fórumaival is sikerült kapcsolatot találni. E helyen is érdemes utalni arra, hogy a kollektív erőfeszítések előterébe állították a társadalomtudományok sok ágazata közül a politológia, gazdaságtudomány és pedagógia mellett ugyancsak kiemelt szociológia korszerű dokumentációja és információszolgáltatása mielőbbi kiépítésének problematikáját.³⁵

JEGYZETEK

¹Internationales Soziologenlexikon. Stuttgart, Enke Verlag, 1959. és 1980-as kiadásai, International Encyclopaedia of the Social Sciences, London, Macmillan, Vol. 14. 1971-es kiadású kötetének Solvay címszavai stb.

²Az 1850-es években Angliában és az USA-ban kibontakozott public library movement nyomán járó városi (községi) könyvtárak ma világszerte közművelődési feladatokat látnak el, de számos helyen fenntartották és fejlesztik a régi hivatali könyvtáraknak gyakran magánosok tudományos jellegű hagyatékaival gazdagodott közigazgatási, történeti stb. anyagait. Ezeket néhol eredeti feladatkörük jelzésével működtetik (pl. Párizsban a Bibliothèque Administrative-ot), másutt, mint Genfben, Lyonban, Bolognában, egyetemi tankönyvtárként általános profillal építik tovább. Nemzetközi téren *egyedül* áll a FSzEK abban a tekintetben, hogy az őt fenntartó városi hatóság saját költségvetése terhére lehetővé tette általa egy új tudományág hiányzó országos jellegű szakgyűjteménye alapítását és azt az utóbb (1913-1914-ben) megteremtett közművelődési hálózat keretében ma is fenntartja, fejleszti.

³Fővárosi Közlöny 1903. jan. 30.

⁴Weisz (utóbb: Földes) Béla: Das Statistische Bureau der Hauptstadt Budapest. Bp. 1876., György Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp. 1876., Thirring Gusztáv: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának története 1870-1894. Bp., 1895., Kőrösy József: Visszapillantás a statisztikai hivatali könyvtárának 33 éves fejlődésére. Bp. 1903., Földes Béla: A Fővárosi Statisztikai Hivatal történetének bölcsőkorából. Bp., 1934. továbbá a statisztikai könyvtár gyarapodásának címjegyzékei a Budapest székesfőváros statisztikai havi füzetei 1877-1903-as számaiban.

⁵FSzEK Régi irattár. Szabó Ervin és a brüsszeli IIB levelezése 1900-1913.

⁶Zentralblatt für Bibliothekswesen 1903. 203.

⁷Föv. Közlöny 1903. jan. 30.

⁸Föv. Könyvtár Értesítője 1907. máj. 3-4.

⁹Uo. 1907-1918-as évfolyamok gyarapodási jegyzékei.

¹⁰Szabó Ervin levelezése. Bp., Kossuth K. 1977-1978. I. köt. 486., 2. köt. 42., 426-427., 464-465, 777-778., 785., 826. stb.

¹¹Világ 1918. okt. 1.

¹²Szabó Ervin: Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten. Bp. 1919. 34-38.

¹³A községi nyilvános könyvtár ügyében tartott szakértekezlet jegyzőkönyve. Bp. 1910.

¹⁴Ferenczi Zoltán levelét 1. FSzEK Régi irattár. Az 1910 júniusi szakértekezlet iratai.

¹⁵Magyar Könyvszemle. 1910. 358.

¹⁶Alkotmány 1912. okt. 18., Magyar Kultúra 1913. 106-110, Budapesti Hírlap 1914. febr. 20.

¹⁷Fővárosi Levéltár. Polgmest. eln. biz. 102/1914. melléklete.

¹⁸L. erről bővebben: Remete L.: Reakciós hadjárat Szabó Ervin, a könyvtárpolitikus ellen. Bp. FSzEK Évkönyve 1949-1954. és ua.: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története, Bp. 1966. 178-180.

¹⁹Föv. Levéltár. Tanácsi iratok XIV. üo. 471/1913.

²⁰Fővárosi Közlöny 1931. No. 28. 2. sz. melléklet 43-44.

²⁰L. Szabó Ervin 1907-es cikkét, újraközl: A szociológiai első magyar műhelye. Bp., 1973., 1. köt. 395-396.

²²Magyar Közlöny 1976. No. 45. jún. 7, Művelődési Közlöny 1978. dec. 12. – az Elnöki Tanács törvényerejű rendelete, illetve annak végrehajtási utasítása.

²³A FSzEK Évkönyveiben publikált jelentésekből kiderül, hogy az intézmény 1967-ben még csak 467 kötetel szaporította szociológiai állományát, 1971-ben már 868 kötet, 1975-ben pedig 1121 kötet a szociológiai gyarapodás.

²⁴A szociológia szakirodalmi ellátottságának vizsgálata. Bp. Könyvtártud. és Módszertani Központ, 1969.

²⁵Uo. 20.

²⁶Szerk.: Hornyánszky Károlyné. Bp. 1980. 114.

²⁷L. W. L. Guttsmann tanulmányát The Literatur of sociology and the Pattern of Retrieval címen a The Use of Social Science Literature c. kötetben. London-Boston, 1977. 59.

² ⁸R. Boudon: La crise de la sociologie. Paris, 1970.

²⁹Bibliographie de la Francé. Livres-Hebdo. 1981. No. 13. 78-79.

³⁰ Univ. of Kent. Library Inf. Bulletin 1980. nov. 24. sz. — az angol és német könyvkereskedelmi lapok táblázataival dokumentálja, hogy 1970-től az évtized végéig átlagosan 400%-os a társadalomtudományi kiadványok áremelkedése.

³¹ Kudora Károly: Könyvtáran. Bp. 1892.

³ ² Művelődési Közlöny 1968. jún. 1. 168/1968. MM. Utasítás.

³³ Ilyenek a Canadian Review of Sociology . . . , a Greek Review of Social Research, az International Journal of Contemporary Sociology, az International Journal of Rehabilitation Societé, az Osterreichische Zeitschrift für Soziologie, a Pacific Sociological Review, a Quaderni di Sociologia, a Revista Mexicana de Sociologia, a Soziologische Revue, a Teaching Sociology stb. Ezek jelenleg csak a FSzEK-ben találhatók.

³⁴ Az Életrajzi Lexikonban is téves Krisztics portréba az is beletartozik, hogy 1918-tól a felszabadulásig következetes ellenforradalmár volt, akit a Tanácsköztársaság alatt 5 évi börtönre ítélték, ezután a Friedrich kormány helyettes sajtófőnöke, majd Teleki Pál támogatottjaként alapítja meg a Magyar Sociographiai Intézetet és lesz utóbb Pécssett egyetemi tanár, ahol A. Rosenberg náci eszméit is propagálja. Katedráját egy ideig 1945 után is megtarthatja, végül (a Rákosi rezsimet is beleértve) a Belkereskedelmi Minisztérium előadójaként működik.

³⁵L. erről bővebben Pálvölgyi Lajos cikkét Számítógépes társadalomtudományi együttműködés címen a Magyar Tudomány 1981. évi 3. számában.